

RAZPRAVE, ŠTUDIJE

Tone Ravnikar

REFORMACIJA IN ŠALEŠKA DOLINA

Šestnajsto stoletje je eden tistih trenutkov v evropski zgodovini, za katere lahko raziskovalci ugotavljajo, da se je v njih čas zgostil, da so dogodki kar prehitevali drug drugega. Prav enako velja tudi za majhno Šaleško dolino, ki je stoletja pred tem živela v relativnem miru in predvsem brez »velikih« dogodkov. Nato pa je v enem stoletju preživela tako veliko menjavo plemiških rodbin, ki je sledila izumrtju velikih hegemonov, Celjskih grofov, prehode turške vojske, upore kmetov v soseščini (v samo dolino je uporniški duh planil šele v začetku naslednjega, 17. stoletja) kot nenazadnje intenzivno dogajanje, vezano na prodor reformnega cerkvenega duha.

Versko življenje je na slovenskih tleh zapadlo v veliko krizo že v 15. stoletju. Temu ni mogla odpomoči niti ustanovitev ljubljanske škofije 6. decembra 1461.¹ Od ustanovitve škofije je v okvir nove škofije spadala vsa Šaleška dolina, ki je skupaj z nekdanjimi posestmi benediktinskega samostana v Gornjem gradu postala del novoustanovljenega škofijskega ozemlja. Obseg ljubljanske škofije je bil relativno majhen, pa še dejstvo, da so bile posesti ljubljanskega škofa raztresene po velikem delu današnjega slovenskega ozemlja in niso sestavljale celote, je oteževalo delo škofov. Poleg tega pa se je škofija prva leta ukvarjala v veliki meri z organizacijskimi težavami, ki so pač normalni spremljevalec na novo ustanovljene institucije, ter je zato škofom ostajalo premalo časa za pastirsko dejavnost in za vsakoletne vizitacije. To je še poglobilo dejstvo, da so bili prvi ljubljanski škofje predvsem politiki in diplomati, manj pa dušni pastirji. Ta trdi-

1 Primerjaj: *Cerkvene razmere med Slovenci v petnajstem stoletju in ustanovitev ljubljanske škofije*, Ljubljana 1908.

TONE RAVNIKAR

tev še posebej velja za drugega škofa Krištofa Rauberja (1488–1536), ki je poleg naloge ljubljanskega škofa opravljal tudi službo opata samostana v Admontu ter upravitelja sekovske škofije na Štajerskem, poleg tega pa je bil eden glavnih svetovalcev cesarjema Maksimilijanu I. in Ferdinandu I. Kot da ne bi opravljal že dovolj nalog, je bil tudi eden glavnih vojskovodij v beneško–avstrijski vojni (1508–1515), leta 1525 je vodil četo vojakov v boj proti upornim kmetom v zaščito svoje opatije Admont, v letih 1529 in 1532 pa ga najdemo angažiranega v bojih proti turški vojski. Zaradi vse te angažiranosti si seveda lahko mislimo, da je njegovo pastirsko delovanje moralo nujno trpeti. Po drugi strani pa moramo poudariti, da je zaradi vseh zaslug, ki jih je storil cesarski hiši, pridobil leta 1533 zase in za svoje naslednike pri vodenju ljubljanske škofije knežji naslov.²

Po »slovenskih« deželah (pa seveda tudi drugje) so se luteranske ideje uveljavljale precej tudi zaradi nezadovoljstva z npravnim življenjem duhovnikov. Že v 15. stoletju so na sinodi leta 1448 v Ljubljani sprejeli več odlokov, uperjenih ravno proti neprimernemu življenju in delovanju duhovščine. Večina duhovnikov je bila namreč slabo plačana, saj so v župnijah delovali kot vikarji, se pravi kot namestniki župnikov, ki svojih župnij velikokrat sploh niso videli. Zaradi tega so si vikarji poskušali svoj gmotni položaj izboljšati s krčmarjenjem, kar seveda ni pripomoglo k ugledu njihovega stanu. Poleg tega je mnogo duhovnikov živelo v konkubinatu, se predajalo zabavi in različnim igram ter hodilo na lov, kar je bilo izrecno prepovedano. Ravno tako pa je bila že v tem času znana navada, ki je potem v začetku 16. stoletja bila enega glavnih kamnov spotike, to je podeljevanje zakramentov proti denarni odškodnini.³

Podrobneje je bilo treba omeniti sklepe ljubljanske sinode iz leta 1448 zaradi tega, ker srečamo v Šaleški dolini v 16. stoletju stanje, ki skoraj do črke ustreza opisanemu in proti kateremu so se dvignili glasovi protesta, ti pa so se najkoreniteje pokazali ravno v širokem

2 Slikovit opis življenja in delovanja škofa Ravberja najdemo v: Josip Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda*, Ljubljana 1910 (ponatis: Mohorjeva družba, Celje 1992), str. 294–297.

3 Opis povzet po: Jože Mlinarič, *Cerkve na Slovenskem v srednjem veku*, v: *Zgodovina Cerkve na Slovenskem*, Celje 1991 str. 73.

RAZPRAVE, ŠTUDIJE

razmahu luteranstva. Prvič najdemo privržence nove vere (čeprav je v prvem obdobju reformacije nemogoče govoriti o novi veri; tudi člani reformacijskih skupnosti so se še vedno šteli za del katoliške vere – toda tisti del, ki si dejansko prizadeva za obnovo in očiščenje vere) omenjene že v vizitacijskem zapisniku leta 1528. Tega leta je namreč mešana deželnoknežja in cerkvena komisija po naročilu cesarja Ferdinanda obiskala avstrijske dedne dežele. Za Šaleško dolino je ugotovila: Lastnik gradu Velenje, Franc Lichteberger, je izjavil, da ne bo hodil v cerkev k maši, temveč da si jo bo bral kar sam doma. Nadalje je izjavil, da je maša nič in da ne smejo podložniki zanjo nič plačevati, če pa bo kdo vendarle kaj plačal, bo moral njemu dati dvakrat toliko. Prav tako je prepovedal plačevati davek od krave, ki je pripadal župniku, temveč je izjavil, da je en funt pfenigov povsem dovolj za eno kravo. Prav tako je tudi šoštanjski trški sodnik Andrej Kinde javno pozival ljudi, naj ne hodijo k maši, na gradu Forhtenek pa je živel pri vdovi Baltazarja Altenhausa poročeni kaplan Jurij Veršec. Poleg tega pa je vdova Altenhauserjeva svojim podložnikom ukazala, da ne smejo hoditi v cerkev k maši, temveč morajo na gradu poslušati pridige njenega kaplana. Na gradu Švarcenštajn v Šentilju je pri Juriju Trebniškem živel »razuzdani« menih, prav takšen pa je omenjen tudi na gradu v Velenju.⁴

Da je bil splošni porast zanimanja za luteranske nauke nasploh povezan tudi z neprimernim življenjem katoliških duhovnikov, smo zapisali že zgoraj, da pa je bil to pereč problem tudi v Šaleški dolini, nam dokazuje vizitacijski zapisnik ljubljanskega škofa Janeza Tavčarja, ki je 5. maja 1581 »ponovno pregledal župno cerkev sv. Jurija«.⁵ V zapisniku piše, da je bilo na cerkvenem poslopju »marsikaj ruinoznega sedaj popravljenega. Tudi svetišče, sveta oblačila, kelih, knjige, večna luč, baptisterij, prostor za hranjenje svete evharistije in posodica za posvečeno tekočino, vse [je] primerno urejeno in opremljeno«. Ravno tako se po besedah škalskega župnika Mateja Glušiča služba

4 Ignaz Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant V. Das Dekanat Schallthale*, 1884 (dalje kot: Orožen 1884), str. 27–29.

5 Zapisnik je objavljen v: *Acta ecclesiastica Sloveniae* 3, Ljubljana 1981: France Martin Dolinar, *Zapisi škofa Janeza Tavčarja o stanju v ljubljanski škofiji*, str. 47–81. Za škalsko dekanijo prideta predvsem v poštevi strani 58 in 59.

TONE RAVNIKAR

božja »opravlja z vso zvestobo«. Da pa stanje le ni bilo tako idealno, govorijo v tem zapisniku zabeležene pritožbe šoštanjskih tržanov, češ da se župnik Glušič preveč ukvarja s trgovino in premalo skrbi za dušne zadeve. V istem zapisniku pa lahko še preberemo, da imajo luterani, ki se zbirajo okoli velenjskega graščaka, že »približno šest let« v svoji posesti velenjsko cerkev, kjer se shajajo in imajo »nekakega shizmatičnega govornika, ki biva pri gospodu Baltazarju Wagnu«, medtem ko župniku ne dovolijo opravljati redne službe božje. Že v tem zapisniku smo se srečali s srčiko bitke med luterani in katoličani v Šaleški dolini, to je z bojem za cerkev Matere Božje v Velenju. Preden pa se posvetimo tem zanimivim dogodkom, končajmo pregled vsebine vizitacijskega zapisnika škofa Tavčarja. V nadaljevanju namreč zapisnik opisuje tudi razmere v vikariatnih cerkvah. Te so bile cerkve: »sv. Janez pri Dobrni oziroma na Vinski Gori (Vineis) in sv. Mihael v Šoštanju (in tudi sv. Egidij⁶), katere upravljajo prezbiterji Andrej Khodella in Blaž Finsterli, pa tudi Blaž Druffoukha. Po pričevanju samega župnika, ki so mu poročali vikarji, niso doslej občutili težav pri cerkvenih poslih, zakaj preprosto ljudstvo je katoliške komisije ustrezljivo sprejelo, kadar so se pojavile v teh cerkvah.« Dejstvo, da je bilo luteransko gibanje vezano predvsem na gradove in delno na tržane v Šoštanju in Velenju, potrjujejo tudi drugi sodobni viri, ki naštevajo kot luterane vedno le graščake ter posamezne tržane, kot je bil že zgoraj omenjeni šoštanjski sodnik Kinde ter leta 1597 neki Simon Fišer in še trije neimenovani šoštanjski tržani. Leta 1574 se kot luterani omenjajo v Velenju tudi krojač Lovrenc s sinom Pavlom, ter neki Glinšek, nekoliko kasneje pa še Jurij Kovač iz Šaleka. Med njimi je bil, kot kaže, najbolj vnet ravno Glinšek, ki je tudi dal svojega sina krstiti luteranskemu predikantu.⁷

O poteku boja za cerkev Matere Božje v Velenju med luterani in katoličani nas podrobno seznanja Ignaz Orožen, ki je imel to srečo, da je še lahko uporabljal nedotaknjen arhiv škalske župnije ter v njem našel tudi bogato korespondenco med škalskim župnikom, velenjskim graščakom in ljubljanskim škofom.⁸ V čem je bil torej problem?

6 Tekst v oklepaju je z drugo roko kot integralni del zapisan na robu zapisnika.

7 Orožen 1884, str. 174–175.

8 Orožen 1884, str. 169–258.

RAZPRAVE, ŠTUDIJE

Leta 1541 je umrl Franc Lichtenberški, lastnik velenjskega gradu. Ker je bil brez moških potomcev, je že štiri leta prej, leta 1537, določil v svoji oporoki kot svojo dedinjo hčerko Veroniko in njenega moža Hansa Wagna Wagensberškega. Štajerska veja Wagnov se od takrat imenuje za gospode Velenja, Šoštanja in Pragerskega. Hans Wagen je bil po verskem prepričanju še povsem pravoverno katoliški, saj vemo, da je plačeval katoliškega kaplana za opravljanje vsakodnevne maše v Velenju. Njegov sin Baltazar, ki je podedoval po očetovi smrti 15. aprila 1553 celotno gosposčino, pa je prešel na stran luterancev. Že leta 1572 so se začeli spori, saj je Baltazar Wagen zahteval, da v velenjski cerkvi poteka luteransko bogoslužje. Svojo zahtevo je podkrepil s trditvijo, da je cerkev v Velenju njegova, oziroma, da ima pravico odvetništva nad cerkvijo ter pravico do nameščanja in odstavljanja kaplanov. Tej pravici se je odločno uprl škalski župnik, ki so ga seveda podpirali ljubljanski škofje, najprej Konrad Glušič (1570–1578), pozneje pa še močnejše Janez Tavčar (1580–1597) in Tomaž Hren (1597–1630). Zanimivo je, da nobena od strani ni mogla dokazati svojega prav. Tako škof kot Baltazar Wagen sta se obrnila na deželnega kneza, ki je od obeh zahteval pisne dokaze za njuno trditev, vendar jih nobeden ni mogel predložiti. Zato se je boj končal v korist katoliškega škofa ne zaradi moči dokazov, temveč zaradi tega, ker je bilo v tem času, se pravi okoli leta 1600, luteranstvo v avstrijskih dednih deželah premagano in so se morali vsi luterani tako ali drugače ukloniti ali se odseliti.

Opozorim naj, da je bila moč argumentov v tem primeru verjetno bolj na strani velenjskega graščaka kot pa škalskega župnika. Trg Velenje je nastal v drugi polovici 13. stoletja, gotovo zaradi interesov in delovanja takratnih lastnikov velenjskega gradu, Kunšperških, ter pod njihovim patronatstvom. Vežanost trga na grad je bila pozneje še večkrat izpričana. Žiga Lichtenberški, lastnik gradu Velenje, na primer 8. oktobra 1477 imenuje velenjske tržane za »svoje« ter neposredno določa, da je treba v velenjski cerkvi brati vsakodnevno mašo in da morajo tržani plačevati kaplanu, ki je zadolžen za mašo, po 20 mark fenigov na leto.⁹ Cerkev v Velenju je nastala kot trška cerkev

⁹ Nadškofijski arhiv v Ljubljani (dalje kot NALj), zbirka regist gornjegrajskih listin, listina št. 363.

ter je bila primarno gotovo ustanova lastnikov velenjskega gradu kot lastnikov trga Velenje. Gotovo pa je, da ti v 16. stoletju niso več mogli imeti pravice nastavljati in odstavljati kaplanov, če so to pravico sploh kdaj tudi v resnici imeli. Vsekakor pa se je velenjski graščak še v drugi polovici 15. stoletja obnašal kot lastnik trga in cerkve v njem, in ker je bilo to v korist cerkve, se mu nihče ni postavljalo v bran. Popolnoma drugače pa so se stvari začele sukati, ko je Baltazar Wagen ukazal 15. julija 1574 odvzeti škalskemu župniku ključe od cerkve ter zapleniti cerkveni arhiv z urbarialnim popisom cerkvenega premoženja vred. Ta urbar, ki je tu omenjen, je kasneje izginil, oziroma ga Wagen najprej ni hotel vrniti, kasneje pa je trdil, da ga je izgubil. Zato so 9. aprila leta 1600 morali sestaviti nov urbar cerkve Matere Božje v Velenju na podlagi ustnih pričevanj. Urbar je na posebno zahtevo ljubljanskega škofa Tomaža Hrena sestavil žalski župnik Miha Šega. V tem urbarju, ki so ga spisali tako, da so zbrali izjave domačinov (med katerimi pa je poimensko naštet le šaleški graščak »Erasmens Raumschüssel zu Schellekh«), saj naj prej ne bi obstajal noben prejšnji popis posesti, so naštet podložniki: na Plešivcu Gregor Jastrobnik, Jakob Jan, Pavle Skaza »zu Drauetz« (v Tkavcu?), Marko Žvižgavec, Marko Skaza iz Trebeliškega in Pavle Kvartič na Oblišah (Oblišar), ki je bil uradnik protestantskega predikanta, za katerega je letno delal 60 dni. Odvetništvo nad cerkvijo je opravljal velenjski graščak, kar je bilo tudi eden od vzrokov za obravnavane velikanske spore med protestantskim graščakom in katoliškim škalskim župnikom. Za odvetniške posle pa je bil upravičen do 3 dni tlake letno, pri tem pa je moral poskrbeti za hrano in pijačo za tlačane. Cerkev je imela tudi svoje vinograde, in sicer enega v Zabrdu in dva v Prihovi. Poleg tega pa je imela tudi hišico v velenjskem trgu, v kateri je prebival kaplan. To je verjetno tista hišica, ki jo je Baltazar Wagen nato uporabil kot stanovanje za luteranskega predikanta in hkrati kot prostor prve osnovne šole v Šaleški dolini. V okolici Velenja so podložniki obdelovali tudi cerkvene travnike in polje, Marko Peččnik, Štefan Kukenberšek, »Schulivamp« pod Šalekom, Kernic v Prelske, Peter Abar v Zabrdu, Velenjčani Martin Krznar, Anton Snajšar (Šnajder – krojač?), Andrej Črevar in Lovre Martinc pa so redili cerkvene krave.

RAZPRAVE, ŠTUDIJE

Kot odvetnik je imel velenjski graščak pravice do določene količine dajatev cerkvenih podložnikov.¹⁰

V Velenje je Wagen že leta 1573 pripeljal luteranskega predikanta Andreja Mariusa (Maier) Borrossusa, ki je opravljal luteransko službo božjo. Poleg tega pa so luterani v skladu s svojo usmeritvijo, da je potrebno vernikom omogočiti branje *Svetega pisma* v domačem jeziku ter da jih je zato potrebno usposobiti v branju in pisanju, leta 1574 odprli tudi prvo osnovno šolo v Šaleški dolini. O tej šoli nas prvič obvesti dopis škalskega župnika Urbana Laknerja, ki pravi: »Imajo šolnika [»schulmeister«] in so mu dali mizo, kateri v Velenju tudi pred in po pridigi poje.« Fraza, da so mu »dali mizo«, pomeni seveda, da je imel ta šolnik svoj prostor za poučevanje. Kje je bil ta prostor, nas ta dopis ne obvešča, vendar moremo domnevati, da je pouk potekal v kaplanovi hiši; ta je bila naštetá tudi v cerkvenem urbarju in jo je velenjska cerkev v trgu posedovala. V dopisu Lakner pravi, da k protestantski maši hodijo tisti, ki razumejo nemško, saj je bil Andrej Maier Nemeč (Borrossus = Prus) in ni znal slovensko. Zato je bilo tudi njegovo poučevanje omejeno na nemščino in zato pri slovenskih otrocih manj učinkovito. To so kot težavo kmalu občutili tudi luterani sami, zato so že do leta 1576 pripeljali v Velenje Jurija Cvečiča (Tschwetitsch), ki je bil po rodu sicer Hrvat, vendar je dobro obvladal slovenski jezik, saj je prišel v Velenje iz Ljubljane ter je sodeloval tudi v Urachu v knjižnem podjetju Ivana Ungnada pri izdajanju slovenskih in hrvaških knjig. Z njegovim delovanjem se je kakovost pouka zelo povečala. Ta prva osnovna šola v Šaleški dolini je propadla skupaj z luteranstvom okoli leta 1600. Šolstvo v Šaleški dolini se je moralo zato konec 18. stoletja začeti organizirati povsem na novo. Zadnja omemba protestantskega učitelja v Velenju je iz leta 1611, vendar takrat v Velenju že ni bilo več osnovne šole, temveč je bil ta učitelj »le« privatni učitelj, ki so ga imeli nastavljenega Sauerji, takratni lastniki velenjske gosposčine. Tega leta je namreč poročal Mihael Stich, kooperator v Škalah, na sinodi v Gornjem Gradu: »Heretiki, ki so tu, so plemiči. Govori se, da je prišel k plemiču Sauerju predikant. Imajo heretične knjige in berejo skupaj s plemiči v nemškem jeziku.

10 Orožen 1884, str. 234–236.

TONE RAVNIKAR

Plemiška družina ne pusti priti uradnemu katoliškemu župniku. Učitelj [»pedagogus«], ki je doma iz Šoštanja, biva pri Sauerju.« Vidimo, da je bilo v tem času luteranstvo vezano izključno le še na plemiško rodbino. Tisto, kar je izredno zanimivo v tej vestički, pa je podatek, da je bil učitelj doma iz Šoštanja, se pravi domačin, ki je dosegel neko višjo izobrazbeno stopnjo. Skoraj gotovo ni bil plemenitega rodu, saj smemo domnevati, da bi poročevalec v tem primeru to poudaril ter bi omenil vsaj njegov rod, če že ne tudi imena. Ali je ta »pedagogus« že plod dela osnovne šole v Velenju, je vprašljivo, vendar je gotovo, da je njegova izobrazba v veliki meri povezana s sistematičnim pedagoškim delom luteranov, ki ga žal v takšni meri katoliška reformacija ni nadaljevala.

O velikem razmahu, ki ga je v Šaleški dolini doseglo luteranstvo, govori tudi dejstvo, da so bili med glavnimi pobudniki in financerji zgraditve edine cerkve, ki so jo protestanti na novo zgradili na slovenskih tleh, molilnice v Golčah pri Žalcu, plemiči iz Šaleške doline. Posebej se omenjajo Baltazar Wagen iz Velenja, Jurij in Hektor Trebniška iz Švarcenštajna, Hans Helfenberški in Krištof Herič iz Turna. V Golčah je deloval eden najznamenitejših luteranskih predikantov, Ivan Dolijanski, ki je pred tem nekaj časa bival tudi na gradu Švarcenštajn pri Juriju Trebniškemu. Poleg gradu Velenje je bil ravno grad Švarcenštajn v Lazah glavni luteranski center v dolini. Jurij Trebniški je bil zelo vplivna figura v javnem življenju na Štajerskem, saj je bil svetovalec in namestnik nadvojvode Karla na Štajerskem ter pooblaščenec deželnega sveta. V Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani hranijo tudi popis slovenskih in nemških *Biblij*, ki so jih hranili na švarcenštajnskem gradu ter jih od tam razpečevali po Štajerski.¹¹ Tudi ta popis govori o posebnem pomenu Jurija Trebniškega, šentiljskega gradu in seveda Šaleške doline na Štajerskem v 16. stoletju.

Med protestante je bil zapisan tudi Ferdinand Leisser iz Forhteneka (»zu Fortnekh«), ki je imel med ostalim v zastavi tudi urad Žalec ter si je v tem uradu pred letom 1588 prisvojil dohodke, ki so izhajali iz odvetniških nalog pri cerkvi sv. Pankracija v Grižah. Leta 1588 je

11 Narodna in univerzitetna knjižnica, Ms 1063, št. 64, preslikava v Muzeju Velenje.

RAZPRAVE, ŠTUDIJE

nato trajal sodni postopek, ki ga je vodil proti njemu tamkajšnji kaplan.¹²

Ivan Dolijanski je po uničenju molilnice v Golčah našel zatočišče pri različnih plemičih, ki so še vedno vztrajali v luteranski veri. Pomembno je poudariti, da se je Dolijanski veliko gibal ravno med plemiči v Šaleški dolini. Okoli leta 1590 je namesto Jurija Cvečiča postal predikant v Velenju. V urbarju velenjske gosposčine iz leta 1598¹³ izvemo, da je Dolijanski kot velenjski predikant posedoval določeno posest ter da je imel v najemu tudi vinograd velenjske gosposčine na pobočju Kožla (nekje v Spodnjih Lazah). Poleg tega pa je v urbarju velenjske cerkve iz leta 1600¹⁴ označen Pavel Kvartič iz kmetije na Oblišah kot predikantov upravnik, katerega dolžnost je bila 60-dnevna letna tlaka za predikanta. Poleg tega so cerkveni podložniki tudi izjavili, da je predikant užival tudi odvetništvo, katero je imel velenjski graščak nad velenjsko cerkvijo. Ta je obsegala tri-dnevno letno tlako, ki pa so jo zamenjevali s hrano in pijačo. V dopisovanju, ki je potekalo med škalskim župnikom in ljubljanskim škofom na eni strani in velenjskim graščakom na drugi strani in o katerem bomo v naslednjih vrsticah spregovorili nekoliko več, se škalski župnik večkrat pritožuje, ker je ostal brez navedenih dohodkov, katere mu je Wagensberški odvzel ter jih dodelil protestantskemu predikantu. Poročilo škalskega župnika Matevža Glušiča iz leta 1601 govori o tem, da se predikant (tj. Dolijanski) ne pusti mnogo motiti, temveč gre povsod tja, kjer ga potrebujejo. Tako se je to leto dalj časa zadrževal na gradu Turn v Škalah pri Žigi Dobrnskem ter sodeloval tudi pri pokopu matere Sigismunda Neuhausa/Dobrnškega v Slovenj Gradcu.

Zgoraj smo že omenili, da je glavni boj v Šaleški dolini potekal okoli lastništva nad cerkvijo Matere Božje v Velenju.¹⁵ Od leta 1574

12 Original pap. (8 listin) v: NALj Gornji Grad, A, f. 132, Prozesse 1588–1603–1620.

13 Original izgubljen(?), delni prepis v: Orožen 1884, 262–271.

14 Orožen 1884, 234–236.

15 O tem »boju« nas najbolje obveščajo listine, ki so bile konec 19. stoletja še hranjene v župnijskem arhivu Škale, vendar pa niso dočakale današnjih dni, saj so, kot kaže, postale ob poružitvi cerkve in župnišča v Škalah zaradi ugrezanja tal, ki ga je povzročilo izkopavanje lignita v okolici Velenja, žrtev zaničevalskega

TONE RAVNIKAR

pa vse do leta 1600 so v tej cerkvi pridigali luteranski predikanti. Za cerkev sta se bojevala ljubljanski škof Tavčar in velenjski graščak Wagen. Leta 1594 je umrl Baltazar Wagen, leta 1597 pa tudi škof Tavčar. Naslednje leto, 1598, je postal novi lastnik gradu Velenje Baltazar Herič, lastnik Turna in Pakensteina, medtem ko je Baltazarjev sin Johan Sigmund obdržal le šoštanjsko gosposčino. Novi ljubljanski škof je istega leta postal Tomaž Hren.

Prav v tem letu pa se je tudi popolnoma spremenila politika deželnega kneza, vojvode Ferdinanda, do luteranov. Pod vodstvom svojega svetovalca škofa Jurija Stobeja je začel dosledno izvajati svoj načrt o rekatalizaciji dednih dežel. Leta 1598 je prepovedal protestantsko bogoslužje v vseh deželnoknežjih mestih in trgih ter zahteval izgon predikantov in ukinitvev protestantskih šol. To deželnoknežjo politiko so izvajale verske komisije pod vodstvi škofov ter pod varstvom močnih vojaških oddelkov. V treh letih (1599–1601) so protireformacijske komisije z ostrimi posegi, sežiganji protestantskih knjig, rušenjem protestantskih molilnic in uničevanjem grobišč popolnoma uničile organizirano protestantsko življenje na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem. Ta val je zajel seveda tudi Velenje. Leta 1600, na belo nedeljo (9. aprila¹⁶) je ljubljanski škof Tomaž Hren vodil velikansko procesijo, ki bi naj štela več kot 10 000 ljudi ter s tem tudi dokončno prevzel velenjsko cerkev.¹⁷ Cerkev so luterani pustili dokaj nedotaknjeno, saj sta ostala nepoškodovana tako glavni kot tudi stranski (Frančiškov) oltar, zmanjkale pa so knjige, kelih, svečniki ipd. V času lutranskega obdobja velenjske cerkve so v njej protestanti tudi pokopavali svoje pokojnike. Zanesljivo vemo za nekaj pokopov, in sicer so v cerkvi pokopali ženo predikanta Ivana Dolijanskega. Ob ponovnem zavzetju cerkve so jo katoličani izkopalili ter pokopali pred cerkvijo. Morda pa sta bila v cerkvi pokopana tudi Baltazar Wagen in eden izmed njegovih sinov. O tem poroča pismo, ki ga je na škofa Hrena naslovil 9. aprila Johan Sigmund Wagen in ga

odnosa do cerkvenih arhivov in vsega cerkvenega v prvih desetletjih po koncu 2. svetovne vojne. Na srečo nam je Ignaz Orožen ohranil vsebino te korespondence v zelo izčrpnih registih, ki jih zdaj uporabljamo namesto originalov.

16 Istega dne so sestavili tudi večkrat omenjeni urbar velenjske cerkve.

17 Orožen 1884, 232.

RAZPRAVE, ŠTUDIJE

prosil, naj pusti grob njegovega očeta in bratca neoskrunjen.¹⁸ Pokopališče okoli cerkve Matere Božje v Velenju je nato še nekaj desetletij služilo za pokope protestantov. Vemo, da so na tem pokopališču pokopali sestro Maksimilijana Heriča z gradu Velenje in Pakenštajn, Ivana in Suzano Širski,¹⁹ Zofijo Heričevo, Sauerji²⁰ pa so dobili celo dovoljenje za ureditev družinske grobnice.²¹

Ob prevzemu cerkve so morali seveda urediti tudi premoženjske razmere. Zaradi tega je nastal tudi najstarejši ohranjeni urbar posesti velenjske cerkve, katerega vsebino smo omenili že zgoraj. Herič in škalski župnik sta se o tem, kaj je cerkveno premoženje in kaj si je Herič protipravno prisvojil, dokončno sporazumela šele leta 1602, ko je o tem vprašanju razsodila komisija, ki se je zbrala v Velenju; tu je delovala od maja do julija ter v tem času zasliševala cerkvene podložnike in nekatere velenjske tržane.²² Odločitev komisije je bila po pričakovanju popolnoma v korist škalskega župnika. Tako je znova pridobil za svojo župnijo vse premoženje, ki ga kar trideset let ni mogel uporabljati.

Ravno ta proces leta 1602 med velenjskim graščakom in škalskim župnikom povzema enega od pomembnih pokazateljev glavnine problemov, ki so se dostikrat le zamaskirali pod formo ideološkega boja – šlo je za prihodke. Pregled gradiva druge polovice 16. in začetka 17. stoletja namreč pokaže, da je bila – ne glede na verski spor med luterani in katoličani – posest ključna stvar, okoli katere sta se vrteli obe ideološki strani. Zemlja, vinogradi, stavbe, službe itn., to je bilo tisto, kar je ves čas ostajalo v srčiki razmišljanja luteranskih plemičev, meščanov/tržanov in predikantov na eni strani in njihovih katoliških pendantov na drugi.²³

18 8. april 1600 (listina je bila škofu prezentirana naslednji dan, ob veliki procesiji), v: Orožen 1884, 231/2.

19 Širski so od leta 1563 dalje upravljali krški grad Ekenštajn v Šaleški dolini.

20 Družina Sauerjev je pridobila grad Velenje leta 1603, ter ga nato obdržala vse do leta 1797.

21 Orožen 1884, 255–258.

22 Orožen 1884, 245–247.

23 Primerjaj gradivo, ohranjeno v: NALj Gornji Grad A, fascikli odgovarjajočih župnij.

TONE RAVNIKAR

Ob konca pa moremo vendarle ugotoviti, da so reformacijska prizadevanja na področju Šaleške doline ostala vezana na šaleško plemstvo ter na redke posameznike v obeh trgih, Šoštanju in Velenju. Večina prebivalstva je ostala zvesta katoliškemu nauku in katoliškim učenjem. Prebivalci zahodnega dela doline so to izkazali kaj energično s financiranjem izgradnje cerkvenega stolpa pri trški cerkvi v Šoštanju. Zanimivo je, da se je tej gradnji pridružila tudi šoštanjska gosposčina,²⁴ ki je leta 1579 prispevala šoštanjskim tržanom 33 startinov apna za dogradnjo cerkvenega stolpa.²⁵ Že Ignaz Orožen je v citiranem delu domneval, da gre za stolp pri trški cerkvi sv. Mohorja in Fortunata, kar so nato večinoma prevzemali ostali avtorji.²⁶ Pri tem pa ostaja neodgovorjeno vprašanje, ki nam ga postavlja letnica 1535 na vzhodni steni cerkvenega zvonika, ki nedvomno označuje konec vsaj ene faze del na zvoniku. Ne glede na dvome pa velja: gradbena dejavnost v Šaleški dolini, ki je ne ugotavljamo le pri podružnični cerkvi v Šoštanju, temveč tudi na stolpu (»thurm«) v Šoštanju,²⁷ na gradu Velenje, gradu Švarcenštajn itd.,²⁸ priča o izjemni dejavnosti v Šaleški dolini v obravnavanem stoletju. Lahko sklenemo, da je to tisti čas v zgodbi Šaleške doline, ko se je »zgodovina zgostila« tako kot nato le še v pravkar minulem 20. stoletju.

24 Zakupniki šoštanjske gosposčine so bili od 6. julija 1554 dalje Gallerji, ki se ne pridružijo reformacijskemu gibanju v dolini.

25 Orožen 1884, 397.

26 Nazadnje: Rok Poles, Marjana Gmajner, Nika Lalek, *Sakralna dediščina v Šaleški dolini*, Velenje 1998, 383/4.

27 Leta 1575 je štajerski nadvojvoda Karel dovolil Gallerjem obračunati 2000 fl za gradnjo stolpa v Šoštanju (Orožen 1884, 418). Običajno se je ob tej listini vedno mislilo na t. i. »Amtshaus« oz. Mestni grad v Šoštanju, ki je pogorel v 18. stoletju (prim.: Orožen 1884, 418; Ivan Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji*. 4. knjiga, Ljubljana 1993, 98). Raziskave, opravljene ob požaru leta 2001 na graščini Turn pri Šoštanju, pa so pokazale, da se v njej skriva renesančni stolp iz 16. stoletja, zato je ta in ne izginuli Amtshaus tisti, ki je mišljen s »Thurme zu Schönstein« v listini nadvojvode Karla.

28 Prim.: Tone Ravnikar, *Čas preboda med srednjim in novim vekom v Šaleški dolini*, v: Velenje. Razprave o zgodovini mesta in okolice (ur.: Tone Ravnikar), Velenje 1999, 221–223.